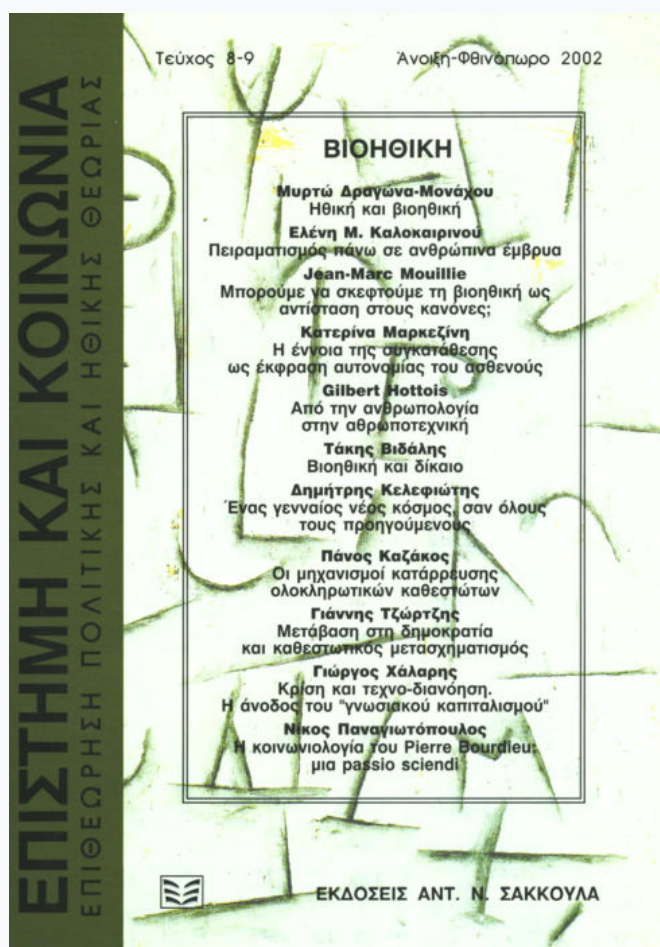

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 8 (2002)

Τόμ. 8-9 (2002): Βιοηθική

Mark G. Kuczewski and Ronald Polansky (Eds.)
Bioethics: Ancient Themes in Contemporary Issues

Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου

doi: [10.12681/sas.731](https://doi.org/10.12681/sas.731)

Copyright © 2015, Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δραγώνα-Μονάχου Μ. (2015). Mark G. Kuczewski and Ronald Polansky (Eds.) Bioethics: Ancient Themes in Contemporary Issues. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 8, 277-286.
<https://doi.org/10.12681/sas.731>

ανεπτυγμένη –ενώ, ο αντίλογος σ' αυτήν, είναι!!!– μπορεί να δώσει μια έγκυρη εικόνα του τι πραγματικά συμβαίνει στο χώρο της διακυβέρνησης.

Παναγιώτης Καρκατσούλης

Mark G. Kuczewski and Ronald Polansky (Eds.) *Bioethics: Ancient Themes in Contemporary Issues*. Cambridge Mass. MIT Press 2000, 304 σελ.

Ενώ η ιατρική είναι πανάρχαιη, ομιληκή όχι μόνο με τον άνθρωπο αλλά και με τους θεούς του, η βιοηθική, ως διεπιστημονικός κλάδος λήψης αποφάσεων σε βιοεπιστημονικά και τεχνολογικά θέματα και ως κριτική εξέταση των ηθικών προβλημάτων που προκύπτουν από την ανάπτυξη των βιοεπιστημών και της βιοτεχνολογίας, μόλις πρόσφατα ενηλικιώθηκε και μπήκε στο καθημερινό μας λεξιλόγιο. Οι ρίζες ωστόσο της βιοηθικής, ως μετεξέλιξης της ιατρικής ηθικής και δεοντολογίας, έχουν αρχίσει να αναζητούνται στην αρχαιότητα, σε φυλετικές κοινωνίες με αρχέγονες θεραπευτικές πρακτικές, στις ποικίλες πολιτισμικές παραδόσεις και οπωσδήποτε στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και ιατρική, όπου το όνομα του Ιπποκράτη δεν συνδέεται μόνο με την επιστημονικοποίηση των ιατρικών γνώσεων της αρχαιότητας αλλά και με τον περίφημο *Όρκο* που αποτελεί τον πρώτο κώδικα ιατρικής δεοντολογίας και η απαγγελία του σε μερικές χώρες το επίσημο εισιτήριο για την ένταξη στην ιατρική συντεχνία.

Στην έκδοση των Kuczewski και Polansky, στα πλαίσια ανάγκτησης της κλασικής φιλοσοφίας για χάρη της σύγχρονης ηθικής θεωρίας και πρακτικής, επιχειρείται με μεγάλη επιτυχία μια πρώτη συστηματική προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, κυρίως της ηθικής, με τη βιοηθική, με διερεύνηση επίκαιρων ηθικών προβλημάτων από τη σκοπιά της αρχαίας φιλοσοφίας και ιατρικής. Η βιοηθική βέβαια εδώ πρέπει να εννοηθεί σε ευρεία, λιγότερο τεχνική, έννοια κυρίως ως ιατρική ηθική, χωρίς σημαντικές προεκτάσεις στις επιπτώσεις της ανάπτυξης της μοριακής βιολογίας, της βιοτεχνολογίας και της γενετικής για τον άνθρωπο, τη ζωή και την αυτονομία του. Από φιλοσοφική εξάλλου άποψη η προβληματική της βιοηθικής συμπίπτει σε μεγάλη έκταση με τη θεματική της ιατρικής ηθικής. Η σχέση γιατρού-ασθενή, η ηθική έννοια του προσώπου, η αξία της ζωής, οι 'γκρίζες ζώνες της ζωής', όπως εύστοχα συνοψίστηκαν μερικά προγεννητικά και επιθανάτια προβλήματα, είναι κοινά στη βιοηθική και την παραδοσιακή ιατρική ηθική, ώστε,

όπως ειπώθηκε πρόσφατα, 'η ιστορία της βιοηθικής πρέπει να αρχίζει με την ιστορία της ιατρικής ηθικής' (Helga Kuhse and Peter Singer, *A Companion to Bioethics*, Oxford, Blackwell 2001, 4). Έτσι, η ανίχνευση στην αρχαία φιλοσοφία κάποιων πρώτων απαντήσεων σε αίρια ηθικά διλήμματα είναι σημαντική και πολλαπλά χρήσιμη, τόσο αναφορικά με την επίμαχη σχέση ηθικής και βιοηθικής όσο και για τον οικουμενικό χαρακτήρα της βιοηθικής που μπορεί να υπερβεί τον ηθικό σχετικισμό παρά την πολιτισμική πολυφωνία. Μπορεί η αρχαία ελληνική φιλοσοφία να αποτελεί την αφετηρία της Δυτικο-ευρωπαϊκής παράδοσης, οπωσδήποτε όμως ο πυρήνας της είναι οικουμενικός και μπορεί να θεωρηθεί ως βάση όχι μόνο ανταγωνιστικών καθιερωμένων ηθικών θεωριών –και όχι μόνο της αρεταικής ηθικής– αλλά, ως ένα σημείο, και της κάθε πολιτισμικής φιλοσοφικής παράδοσης. Γιατί και μέσα στις ποικίλες πολιτισμικές παραδόσεις η φιλοσοφία στον πυρήνα της μιλά την ίδια γλώσσα και αυτή είναι η ελληνική.

Τα κείμενα έχουν γραφεί από ειδικούς στην αρχαία φιλοσοφία και τη βιοηθική και ο διάλογος ανάμεσά τους έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Ο Αριστοτέλης έχει κεντρική θέση στα δοκίμια του τόμου όχι μόνο στο πλαίσιο του κοινοτισμού, νεοαριστοτελικού ή μη, ούτε μόνο στο πρόβλημα της άμβλωσης, με τις τόσο γόνιμες φιλοσοφικά έννοιες του *δυνάμει* και *ενεργεία*, αλλά κυρίως με την έννοια της *φρόνησας*. Αποτελεί πεποίθηση και όχι μόνο αρκετών συνεργατών αυτού του τόμου ότι η *φρόνησις* με την κατάλληλη ερμηνεία μπορεί να λειτουργήσει εναλλακτικά στις ποικίλες ηθικές θεωρίες και το θεμελιωτισμό στο πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής γενικά και ιδιαίτερα στη βιοηθική. Ο Eric Beresford μάλιστα στο άρθρο του 'Can *Phronesis* Save the Life of Medical Ethics?' που αναφέρει η Daryl Tresss (σ. 202) ανάλογο με αυτό του S. Toulmin 'How Medicine Saved the Life of Ethics', παρατηρεί ότι για την αντιμετώπιση των συγκεκριμένων καταστάσεων με τις οποίες έχει να κάνει η κλινική ιατρική, εκεί όπου η εφαρμογή θεωριών δεν επιτυγχάνει την αναγκαία συναίνεση, η μόνη διέξοδος είναι μια ειδική δεξιότητα και ως τέτοια ο Αριστοτέλης προτείνει τη 'φρόνηση'. Από τη νέα αυτή ανάγνωση της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης –με τα δικά της βέβαια γυαλιά και όχι με αναχρονιστικό πνεύμα– προκύπτει ακόμη ότι ο Αριστοτέλης και οι σοφιστές βρίσκονται πολύ εγγύτερα στη σύγχρονη ηθική και βιοηθική, απ' ό,τι εκτιμούσαν παλαιότερα και μπορούν να βοηθήσουν αποτελεσματικά την αποσαφήνιση συγκεκριμένων ηθικών ζητημάτων μέσα από τον χώρο της εμπειρίας. Όπως προκύπτει εξάλλου από την Εισαγωγή στη συλλογή, από την προοπτική μιας αντι-θεμελιοκρατικής γνώσης, με αποδοχή

ωστόσο μιας ηθικής γνώσης δεμένης με την εμπειρία, η προσφυγή στην κλασική φιλοσοφία αποσκοπεί 'στη χάραξη ενός μέσου δρόμου ανάμεσα στις απαιτήσεις μιας επιστημονικής βεβαιότητας και τη διολίσθηση στο σκεπτικισμό αναφορικά με την ιατρική και ηθική γνώση'. Η επικράτηση της βιοηθικής, παρά το γεγονός ότι δεν στηρίζεται σε μια γενικώς αποδεκτή ηθική θεωρία, γεννά την ελπίδα ότι είναι εφικτή η ανίχνευση μιας βάσης για την ηθική γνώση μη αναγώγιμης σε 'μια αφηρημένη και καθολική ηθική θεωρία' αλλά και στη διερεύνηση της ιατρικής γνώσης και του χαρακτήρα της ιατρικής που από αρκετούς ταυτίζεται με την ίδια την πρακτική σοφία. Οι απαντήσεις σε πολλά σχετικά ερωτήματα που αντιμετώπισαν ριζικά οι αρχαίοι φιλόσοφοι δεν έχουν μόνο ιστορικό αλλά και ηθικό και επιστημικό ενδιαφέρον. Όλα τα δοκίμια, άριστα τεκμηριωμένα, με διαφωτιστικές υποσημειώσεις και εκτενή ειδική βιβλιογραφία αξίζουν διεξοδική φιλοσοφική συζήτηση. Εδώ, όπως είναι φυσικό, θα χωρέσει μόνο μια συνοπτική σκιαγράφηση των σημείων που έχουν επίκαιρο φιλοσοφικό ενδιαφέρον.

Το βιβλίο διαιρείται σε δύο μέρη: Στο πρώτο μέρος συζητείται ο χαρακτήρας της ιατρικής και ηθικής γνώσης και στο δεύτερο επισημαίνεται η ευρετική αξία των κλασικών προσεγγίσεων.

Στο πρώτο κείμενο 'Ανατολώντας τους Ιπποκρατικούς: Γνώση, πρακτική και ήθος των αρχαίων ελλήνων γιατρών-θεραπευτών' ο Robert Bartz ανατρέχει στην ιπποκρατική παράδοση και ανάγει την ελληνική ιατρική ηθική στους ιπποκρατικούς κώδικες επαγγελματικής συμπεριφοράς ανασυγκροτώντας την ιπποκρατική αντίληψη για την κλινική ιατρική και την ηθική θεωρία της, για τον γιατρό-θεραπευτή και το ήθος του και κυρίως για τη σχέση του γιατρού και των μαθητευομένων του με τον ασθενή και το περιβάλλον του στα μέσα και τα τέλη του 5ου αιώνα. Ο συγγραφέας εξηγεί το πνεύμα και τους όρους του ιπποκρατικού 'Όρκου' μέσα από το πλέγμα των διατροσωπικών σχέσεων εμπιστοσύνης και τις αρχές της αγαθοεργίας και της μη κακοποίησης. Φιλοσοφικό ενδιαφέρον για την αναγωγή των καταβολών της ηθικής σε προβλήματα γύρω από τον χώρο της ιατρικής έχει η διαπίστωση ότι 'πολλά απ' όσα τώρα παίρνουμε ως βάση της Δυτικής ηθικής αναπτύχθηκαν μόνο μετά τα πρώιμα ιπποκρατικά γραφτά'. Έτσι οι ηθικοί προβληματισμοί που εγείρονται στις ιπποκρατικές πραγματείες πρέπει να διαβαστούν ως ζητήματα που προκύπτουν από την πρακτική της ιατρικής, προηγούνται και επηρεάζουν τις πιο συγκεντρωμένες μεταγενέστερες φιλοσοφίες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη'.

Πολύ ενδιαφέρον είναι το σκεπτικό του Ronald Polansky στο άρθρο του

‘Είναι η ιατρική τέχνη, επιστήμη ή πρακτική σοφία; Αρχαίοι και σύγχρονοι στοχασμοί’ σύμφωνα με το οποίο οι αρχαίοι συλλάμβαναν την ιατρική ως τέχνη στενά δεμένη με τη φυσική επιστήμη και την *φρόνησιν*, δηλαδή με την ηθική και πολιτική πράξη. Η ιατρική μοιάζει μεθοδολογικά με την πολιτική, λέει, γιατί ‘λαμβάνει υπόψη της τους τρόπους ζωής, γιατί απαιτεί εκτίμηση του χαρακτήρα αυτών που καλείται να νοσηλεύσει και γιατί οι δυνατότες ιατρικές θεραπείες μπορεί να ποικίλουν σημαντικά’. Η ιατρική αποκαθιστά την υγεία και η υγεία είναι για τον Πλάτωνα ανάλογη με τη δικαιοσύνη. Είναι έτσι κατά τον συγγραφέα αλήθεια τόσο για την αρχαιότητα όσο και κυρίως για σήμερα ότι ‘η ιατρική είναι θεμελιωδώς τέχνη αλλά είναι η πιο εξαιρετική τέχνη γιατί υπερβαίνει την τέχνη στη συνάφειά της με τις θεωρητικές και πρακτικές επιστήμες’.

Για την Kathryn Montgomery ωστόσο στο δοκίμιό της ‘*Η φρόνησις και η παραπλανητική περιγραφή της ιατρικής: Ενάντια στον επίσημο λόγο της Ιατρικής Σχολής*’, η καλή ιατρική δεν είναι ούτε επιστήμη ούτε τέχνη αλλά ‘ορθολογική πρακτική που βασίζεται σε μια επιστημονική παιδεία και σε μια κλινική εμπειρία πολλών χρόνων’. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά της στα *Ηθικά Νικομάχεια* 1104a 3-9 όπου πράγματι ο Αριστοτέλης παρομοιάζει την ηθική γνώση και την αοριστία της με τη γνώση στην περιοχή της ιατρικής ως ‘*λόγον περί των καθ’ ἑκάστα*’ και τα ‘*προς τον καιρόν*’. Η ιατρική είναι ‘λόγια πρακτική που περιγράφεται ως επιστήμη’, αλλά δεν ασκείται έτσι και ο δυισμός τέχνη-επιστήμη δείχνει απλώς το σύνθετο χαρακτήρα της. Η *φρόνησις* ή ‘ο πρακτικός λόγος είναι η αρετή πώς να ενεργήσουμε σωστά σε συγκεκριμένες περιστάσεις που δεν εκφράζονται (και δεν μπορούν να εκφραστούν) με κανόνες που έχουν γενική εφαρμογή’. Προτείνει λοιπόν η συγγραφέας ‘να αναγνωρισθεί η *φρόνησις* ως η κορυφαία αρετή στην οποία να αποσκοπεί η ιατρική παιδεία και το ίδιο το επάγγελμα’ και πιστεύει ότι ‘ο ιδεώδης επίσημος λόγος θα πρέπει να τονίζει ότι η ιατρική παιδεία ήδη είναι ηθική παιδεία και αποσκοπεί στην καλλιέργεια της *φρονήσεως*’. Η ηθική γνώση είναι κατ’ αυτήν ‘μια άποψη της κλινικής γνώσης’ και η ‘φρονησιολογία’ αξίζει κατανόηση και αναγνώριση. Το πρόβλημα είναι ότι η έννοια της *φρονήσεως* είναι ήδη και στον ίδιο τον Αριστοτέλη αρκετά αμφίσημη, η σχέση της με την ορθολογικότητα παραμένει και στο 6ο βιβλίο ανολοκλήρωτη και έχει επιδεχτεί πολλές και διαφορετικές ερμηνείες.

Την επικαιρότητα και κεντρικότητα της *φρονήσεως* στο πλαίσιο του ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τον Αριστοτέλη κυρίως από τη σκοπιά της αρεταικής ηθικής, του νεοαριστοτελισμού, του αντιθεμελιωτισμού και του

μεταμοντερνισμού, αλλά με κριτικό πνεύμα, τονίζει με εύστοχη τεκμηρίωση ο γνωστός από αρκετά βιβλία και άρθρα για τη βιοηθική David Thomasma στο άρθρο του 'Αριστοτέλης, *φρόνησις* και μεταμοντέρνα βιοηθική'. Επισημαίνει ωστόσο τις εγγενείς δυσκολίες άσκησης της *φρονησεως* με διαδικαστικούς όρους στην περιοχή κυρίως της κλινικής ηθικής, όπου και ιδιαίτερα προσφέρεται ως βασική αν όχι μοναδική μεθοδολογική δυνατότητα. Από μια ιστορικοιστική αλλά και γενικευτική και για τη βιοηθική προοπτική απορρίπτει ο φιλόσοφος την καθολική και αφηρημένη ηθική γνώση. Αποδέχεται ωστόσο την ορθολογική υποστήριξη της πρακτικής ηθικής συλλογιστικής και των αρχών της καθώς και 'κάποια υπαρξιακά και εμπειρικά *apriori* ως εντολές που προκύπτουν επαγωγικά από το έθος της *φρονησεως* – στα άτομα, σε πρακτικές όπως είναι η ιατρική, στην κοινωνία και στον ίδιο τον πολίτη'.

Στις 'Εξομολογήσεις ενός αμετανόητου σοφιστή' υποστηρίζει ο Tom Chambers ότι 'η σοφιστική προοπτική σχετικά με την πειθώ και τον ηθικό λόγο (*discourse*) προσφέρει σημαντικές ενοράσεις στη βιοηθική'. Παραλληλίζοντας τη σοφιστική με την περιπτωσιολογία (καζουιστική) –και τα δύο κινήματα με αρνητικές για μεγάλο διάστημα συμπαραδηλώσεις που όμως αποκαταστάθηκαν σημαντικά στην εποχή μας– σημειώνει ότι ο κλάδος της βιοηθικής έχει να μάθει πολλά από τους αυθεντικούς σοφιστές. Ο κόσμος των σοφιστών, λέει, είναι ένας κόσμος ανεξάρτητων κοινότητων με συνειδητή τη διαφορετικότητάς τους. Στα συμφραζόμενα αυτά παρουσιάζουν ενδιαφέρον και όχι μόνο ορολογικό οι ισχυρισμοί του ότι οι σοφιστές δεν ήταν υπέρμαχοι του σχετικισμού (*pro-relativism*) αλλά αντίθετοι με τον αντι-σχετικισμό (*anti-antirelativism*) σύμφωνα με την ορολογία του Clifford Geertz. Επισημαίνει ακόμη μια πρόσφατη αντίδραση ενάντια στην έννοια των δικαιωμάτων στην ηθική φιλοσοφία γιατί 'φτωχαίνουν τη γλώσσα της ηθικής' θεωρώντας τα επιχειρήματα ενάντια στα δικαιώματα ακαταμάχητα, θέση που δεν με βρίσκει σύμφωνη. Παραδέχεται ωστόσο περίεργα ότι για την εφαρμογή των ηθικών εννοιών στη δημόσια αρένα 'πρέπει να χρησιμοποιείται η γλώσσα των δικαιωμάτων'.

Η Julia Annas, με αφετηρία ένα χωρίο του Γαληνού που αποδίδεται στο στωικό Χρύσιππο κατά το οποίο ο φιλόσοφος μπορεί να συγκριθεί με τον γιατρό, συζητεί 'τη φιλοσοφική θεραπεία, αρχαία και νεότερη'. Δεν στέκεται ωστόσο όσο θα έπρεπε στους Στωικούς και ιδιαίτερα στον Επίκτητο για τον οποίο 'ιατρείον εστι το του φιλοσόφου σχολείον' ούτε στον Wittgenstein που πρόταξε τη θεραπεία στη θεωρία. Περισσότερο την απασχολεί ο Πλάτων με

τον γνωστό (εκτός ίσως από τους *Νόμους*) πατερναλισμό του και ο Αριστοτέλης αλλά και ο Αλκμαίων με τη θεώρηση της υγείας ως ισορροπίας των σωματικών στοιχείων. Η επικέντρωσή της στην ολική άποψη των αρχαίων φιλοσόφων για την υγεία και τη θεραπεία είναι εύστοχη και ο παραλληλισμός αλλά και η ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στις ιατρικές σχολές (εμπειρική, ορθολογική και μεθοδική) και τις φιλοσοφικές σχολές της Ελληνιστικής εποχής. Ενδιαφέρον έχουν τα σχόλια της σε ένα σπουδαίο και αρκετά αντιπατερναλιστικό κείμενο που αποδίδεται από τον Στοβαίο στον Φίλωνα τον Λαρισσαίο σχετικά με την αναλογία της ιατρικής με τη φιλοσοφική γνώση και τα στάδιά τους, αλλά και της υγείας με την ευδαιμονία. Καίτοι τα αρχαία μοντέλα θεραπείας είναι διαφορετικά, αν όχι άχρηστα σήμερα, η σφαιρική άποψη για την υγεία εξακολουθεί πράγματι να έχει ενδιαφέρον. Η σύγκριση της φιλοσοφίας με τη σωματική και ψυχική υγεία εξ άλλου δείχνει κατά τη συγγραφέα τη σπουδαιότητα της φιλοσοφίας για την ανθρώπινη ευημερία.

Ο Alex John London στο δοκίμιό του ‘Ο Θρασύμαχος και η κατευθυνόμενη πρόνοια: Πώς να μην αναλογιζόμαστε τη δεξιότητα της ιατρικής’ δεν συζητεί την ιατρική ως τέχνη (art) σύμφωνα με την ιπποκρατική γραμματεία αλλά ως επάγγελμα που προϋποθέτει ιδιαίτερη δεξιότητα, ως μαστοριά (craft) με βάση το επιχείρημα του Σωκράτη στον διάλογο με τον Θρασύμαχο στο 1ο βιβλίο της *Πολιτείας*. Υποστηρίζει ότι η αντίληψη της ιατρικής ως τέχνης μ’ αυτό το πνεύμα εννοιολογεί τον ρόλο του γιατρού διαφορετικά, έτσι που να επιτρέπει στον γιατρό να κάνει καλή ιατρική με πενιχρά μέσα. Η αντίληψη αυτή βοηθεί την κατανόηση του ρόλου της οικονομίας στην ιατρική, την υποταγή της ιατρικής στην πολιτική και την ένταξή της στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο καλός γιατρός είναι αυτός που θα επιτύχει την καλύτερη θεραπεία κάνοντας την καλύτερη χρήση των προσίτων πόρων. Με το σκεπτικό ότι κάθε τέχνη ορίζεται με βάση το δικό της έργο, διαχωρίζει ο Σωκράτης την ιατρική από τη *μισθαρνητική* (346a), τον χρηματισμό, και διακρίνει τον σκοπό του γιατρού ως τεχνίτη από τον σκοπό του να κάνει λεφτά από το επάγγελμά του. Οι ρόλοι είναι εννοιολογικά διακριτοί και ο γιατρός ασκεί στην πραγματικότητα δύο τέχνες, την ιατρική και τη *μισθαρνητική*. Η *μισθαρνητική* ωστόσο δεν πρέπει να υπερβαίνει το καθήκον της εξατομικευμένης θεραπείας. Η σύγχρονη ιατρική έχει κατά τον Walzer τη δική της ‘σφαίρα δικαιοσύνης’ αλλά επιβάλλεται η ανάγκη εξισορρόπησης εσωτερικών και εξωτερικών σκοπών. Ο γιατρός, κατά την ερμηνεία του London, πρέπει να λειτουργεί πρωταρχικά ως γιατρός παρά την οποιαδήποτε

τε περικοπή δαπανών για την υγεία και να μην προυποθέτει κατά την άσκηση της τέχνης του τη Θρασύμαχεια αντίληψη για την ιατρική.

Πολύ σημαντικό όχι μόνο για τη διαμάχη Singer- Hursthouse και άλλων στο πλαίσιο της βιοηθικής σχετικά με την έννοια του προσώπου και το ηθικό καθεστώς του εμβρύου στο πρόβλημα της άμβλωσης, αλλά και γενικότερα για τις αριστοτελικές σπουδές είναι το άρθρο του Christopher Megone, 'Δυνητικότητα (το *δυνάμει*-potentiality) και τα πρόσωπα: Μια αριστοτελική προοπτική'. Η θεωρία του Αριστοτέλη για το *δυνάμει* και *ενεργεία* αποτέλεσε για αιώνες τη θέση-κλειδί για το επιτρεπτό ή μή, ή έστω για το έως πότε, της άμβλωσης. Ο συγγραφέας αποσαφηνίζει πολύ εποικοδομητικά για το ηθικό αυτό δίλημμα την αριστοτελική έννοια του *δυνάμει* διακρίνοντας την 'υλική' (material), την ουσιώδη (substantial ή essential) και την καταστασιακή δυνητικότητα (state potentiality). Μόνο στην τελευταία μπορεί να αναχθεί η έννοια του προσώπου, αλλά ηθική σημασία έχει κατ' αυτόν το 'ουσιώδες *δυνάμει*' που κατέχει το έμβρυο ως ήδη μέλος του 'φυσικού είδους' άνθρωπος, σε αντιδιαστολή με το 'υλικό *δυνάμει*' ενός μη γονιμοποιημένου ωαρίου. Το θέμα αυτό απαιτεί διεξοδική συζήτηση αλλά εδώ περιορίζομαι να παραθέσω μέρος των συμπερασμάτων του: 'Σκοπός αυτής της παρουσίασης είναι να δείξω ότι η αριστοτελική συζήτηση για το *δυνάμει* έχει δύο σπουδαίες απηχήσεις για τη βιοηθική. Αποκαλύπτει μια σημαντική έννοια κατά την οποία η δυνατότητα εξέλιξης και πραγμάτωσης (το *δυνάμει*-potential) ενός εμβρύου είναι ηθικά σημαντική και δείχνει ακόμη ότι η έννοια του προσώπου, όπως αναπτύχθηκε από τον Singer και άλλους δεν είναι ηθικά σημαντική. Και τα δύο αυτά σημεία έχουν επιπτώσεις και για άλλες περιοχές της βιοηθικής εκτός από την άμβλωση, όπως η ευθανασία και η μεταχείριση των ζώων'.

Το ηθικό πρόβλημα της άμβλωσης έχει ως αφετηρία και το άρθρο του Mark Kuczewski, 'Μπορεί ο κοινοτισμός να τερματίσει τις εριστικές και ατέρμανες αντιπαραθέσεις; Η άμβλωση ως παραδειγματική περίπτωση' αλλά επικεντρώνεται, κάποτε με κριτικό πνεύμα για την αυθεντικότητα του αριστοτελισμού του, στον κοινοτισμό κυρίως των MacIntyre και Emanuel. Τελικά φαίνεται ο συγγραφέας να πιστεύει ότι ο νεοαριστοτελισμός, και αν ακόμη δεν μπορεί να τερματίσει τις αντιπαραθέσεις, μπορεί να προσφέρει κάποιες εποικοδομητικές προσεγγίσεις στο θέμα της άμβλωσης. Συζητεί διεξοδικά την κατά βάση αρνητική θέση στο πρόβλημα αυτό της Θωμιστικής παράδοσης στο πλαίσιο των θεμελιωδών αξιών της, και βέβαια όχι με όρους δικαιωμάτων αλλά ευθύνης. Είναι αξιοσημείωτο ότι την κοινοτιστική έννοια του προσώπου την ανάγει στη σωκρατική έννοια του πολίτη και στη σχέση

της με τη φιλοσοφία ως αυτο-έλεγχου που αποσκοπεί συναινετικά και 'με ταπεινοφροσύνη' στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και των πεποιθήσεων των συνομιλητών. Με το όραμα ενός κοινοτισμού ως 'αμοιβαίας αυτο-ανακάλυψης', και την αίσθηση της αδυναμίας μιας 'νομοθεσίας που υποστηρίζει δικαιώματα' να επιτύχει συναίνεση, κάπως παράδοξα παρατηρεί: 'Ο κοινοτισμός ανοίγει ένα μέσο δρόμο ανάμεσα στον σχετικισμό της αξιακής ουδετερότητας και τον αξιακό ιμπεριαλισμό της όλης κοινοτιστικής παράδοσης'.

Η Daryl Tress στο άρθρο της 'Κλασικοί και νεότεροι στοχασμοί για την ιατρική ηθική και τα καλύτερα συμφέροντα του άρρωστου παιδιού', έχοντας επίγνωση της απόστασης και του διαφορετικού τρόπου σκέψης των αρχαίων από τους σύγχρονους, αναγνωρίζει ότι η συνάφεια της παιδιατρικής ηθικής –όταν δεν υπήρχε καν η παιδιατρική– με την κλασική φιλοσοφία ίσως φανεί παράδοξη. Σχολιάζει αρκετά θετικά τις προσπάθειες νεο-αριστοτελιστών και μη, και ιδιαίτερα των Toulmin, MacIntyre, Nussbaum και Brody να επαναξιολογήσουν την αρχαία ηθική μέσω της 'μερικοκρατίας (particularism)' και της αφήγησης (narrative)' στην προσπάθειά τους να βρουν μια αποτελεσματική ηθική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του αιώνα μας 'πιο πιστή στην υποκειμενικότητα και τις περιστάσεις της'. Αντλώντας κυρίως από την τραγωδία και ιδίως από τον *Οιδίποδα Τύραννο*, –όπου στα παιδιά, εξαιρετικά ενάλωτα στην αρχαιότητα, απευθύνονται οι πρώτες και οι τελευταίες λέξεις– μας δίνει η συγγραφέας γλαφυρές 'αφηγήσεις' των επιδημιών και ασθενειών της αρχαιότητας. Η κλασική φιλοσοφία, πιστεύει, μπορεί να προσανατολίσει την ιατρική ηθική προς την κατεύθυνση των συμφερόντων και όχι των δικαιωμάτων, αναγνωρίζοντας την καθημερινή φροντίδα απέναντι στα παιδιά ως ηθικά σημαντική. Θεωρεί ηθική κάθε λήψη απόφασης και κάθε είδους φροντίδα – στο πλαίσιο προφανώς της φεμινιστικής ηθικής της φροντίδας – και όχι μόνο ό,τι αφορά στις γνωστές διλημματικές καταστάσεις. Βρίσκει ότι, διαφορετικά από τη σημερινή έμφαση στην αυτονομία, η αρχαιότητα μας διδάσκει ότι 'τα παιδιά εξαρτώνται βαθιά από τους γονείς τους και όταν είναι άρρωστα από τους γιατρούς τους' που πρέπει να διακρίνονται για ηθική ακεραιότητα. Όπως θα υποστήριζε και ο Επίκτητος, ο οποίος δεν αναφέρεται στο άρθρο, η συγγραφέας κλείνει το άρθρο της με την επισήμανση ότι 'για την κλασική φιλοσοφία η αρετή είναι αυτό από το οποίο έρχεται εξαρτάται το άρρωστο παιδί'.

Στον Επίκτητο προσφεύγει ο Christopher Cosans στο άρθρο του 'Αντιμετωπίζοντας τον θάνατο ως Στωικός: Ο Επίκτητος για την αυτοκτονία στην περίπτωση αρρώστιας'. Πράγματι, ενώ στον Σενέκα η *libido moriendi* είναι

πιο έντονη, υπερβολικά ίσως τον Επίκτιτο ως κατεξοχήν θεωρητικό της αυτοκτονίας είχε ως πρότυπο ο Έλληνας αυτόχειρας μελετητής του Ι. Ξενάκης στο γνωστό μεταφρασμένο και στα ελληνικά βιβλίο του *Επίκτιτος, φιλόσοφος-θεραπευτής* με τον οποίο και σωστά διαφωνεί ο Cosans (Βλ. σχετικά και Myrto Dragona-Monachou, 'The Post-existentialist Neo-Stoicism of Jason Xenakis and the Stoic Theory of Suicide', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 41 (1981). Ενώ οι αρχαίοι Στωικοί θεωρούσαν την *σκληροτέραν αληθόνα, την πήρωσιν και τας ανιάτους νόσους* (Δ.Λ. 7, 130 [όχι 30, όπως στο άρθρο]), αιτίες *ευλόγου εξαγωγής*, και χρησιμοποιούσαν για τον σοφό τον όρο *ευθανατείν*, ο Επίκτιτος, ειδικά στην περίπτωση αυτή, φαίνεται πράγματι- τουλάχιστον για λόγους αρχής και σύμφωνα με τη θεμελιώδη φιλοσοφική του διάκριση στα *εφ' ἡμίν* και στα *οὐκ εφ' ἡμίν*- να διαχωρίζει τη θέση του και να συνιστά θαρραλέα αντιμετώπιση του πόνου και αγόγγυστη αναμονή του θανάτου *εν και καλώς*. Γιατί και οι δύο αυτές καταστάσεις, καίτοι *αποπροσημένες*, είναι ηθικά αδιάφορες, εκτός εάν διακυβεύεται το εσωτερικό φρόνημα, η *προαίρεσις*, η αξιοπρέπεια και η ελευθερία και κινδυνεύει ο άνθρωπος, όπως στη γνωστή περίπτωση του αθλητή, να μην *τηρήσῃ το κατὰ πρόσωπον*. Είναι οπωσδήποτε τουλάχιστον αμφιλεγόμενο αν θα δεχόταν ο Επίκτιτος υποβοήθηση αυτοκτονίας, επιβολή θανάτου από οίκτο ή επίσπευση του θανάτου όταν ο πόνος γίνεται αφόρητος, όπως τον παρουσιάζει ο Ξενάκης, καίτοι βλέπει ως μόνη διέξοδο την αυτοκτονία σε καταστάσεις που απειλούν τον άνθρωπο ηθικά.

Με το πρόβλημα της ευθανασίας στους αρχαίους και τους σύγχρονους καταπιάνεται διεξοδικά ο Γιώργος Αναγνωστόπουλος στο ενδιαφέρον εκτενές άρθρο του 'Ευθανασία και ο ρόλος του γιατρού: Στοχασμοί πάνω σε κάποιες απόψεις στην αρχαία ελληνική παράδοση' με το οποίο κλείνει κατά τρόπο φυσικό και εύστοχο η αξιολογή αυτή συλλογή. Ο Έλληνας καθηγητής και κοσμήτορας του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας στο San Diego αναλύει τον (αρχαίο ελληνικό) όρο 'ευθανασία' με όλες τις νεότερες συμπαράδηλώσεις του, κυρίως ως επίσπευση του τέλους της ζωής 'για το καλό του ανθρώπου'. Αμφισβητεί τη νεότερη έννοια της αυτονομίας στη λήψη της μοιραίας απόφασης -στην αρχαιότητα δεν έπαιζε σημαντικό ρόλο- και εξετάζει την ορθότητά της απόφασης αυτής. Επισημαίνει την απόλυτα αρνητική θέση για διακοπή της ζωής από τον γιατρό του ιπποκρατικό *Όρκου* όχι μόνο λόγω ενδεχόμενων πυθαγόρειων καταβολών του αλλά και ως αντιπροσωπευτική φιλοσοφικών πεποιθήσεων για τη φύση και τους σκοπούς της ιατρικής, όπως κυρίως εκφράζονται από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αλλά και την

κοινή γνώμη της εποχής. Από την τότε τρέχουσα ουσιοκρατική άποψη για την ιατρική ως 'πρακτική επιστήμη της υγείας' προκύπτει αναλυτικά ότι ο γιατρός ως γιατρός αποσκοπεί στην αποκατάσταση της υγείας και τη βελτίωση της ζωής και μόνο. Το κύρος του ιπποκρατικού *Όρκου* για περισσότερο από δύο χιλιετίες, παρά την αλματώδη πρόοδο της ιατρικής επιστήμης και της τεχνολογίας, δείχνει κατά τον συγγραφέα την ηθική του υποδομή και τις προεκτάσεις της. Έτσι, κάποιες πρακτικές στην αρχαιότητα, που μπορούν να διαβασθούν ως άσκηση ευθανασίας, δεν ανάγονται στην ιατρική αυθεντία αλλά έχουν ηθική και πολιτική διάσταση. Το σκεπτικό και η λήψη απόφασης σε θέματα ζωής και θανάτου για τους αρχαίους, λέει, 'βρίσκονται έξω από την τεχνική ιατρική γνώση και έχουν ηθικό χαρακτήρα'. Σημειώνει ότι οι θέσεις αυτές ήταν σημαντικές για τον καιρό τους και είναι το ίδιο και σήμερα παρά την πρόοδο της ιατρικής. Αν τα όρια στην εξουσία του γιατρού στο όνομα της επιστημοσύνης του (expertise) που προσπάθησαν να θέσουν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης είναι σωστά, καταλήγει, 'διαβουλεύσεις για τέτοια ζητήματα εγείρουν ερωτήματα που απαιτούν ένα είδος εμπειρογνωμοσύνης που δεν είναι επιστημονικο-τεχνικού είδους. Είναι αυτά που καλείται να φωτίσει η βιοηθική.

Γενικώς πρόκειται για ένα πολύ αξιόλογο έργο, πολύ χρήσιμο για την εννοιολογική συγκρότηση της βιοηθικής που ακόμη ψάχνει να βρει τον δρόμο της. Ο γενικός πίνακας ονομάτων και εννοιών είναι πολύ κατατοπιστικός και όχι μόνο για το βιαστικό αναγνώστη. Όποσδήποτε αποτελεί χρέος η προγραμματισμένη μετάφρασή του στα ελληνικά. Οι ενοράσεις των αρχαίων φιλοσόφων, ιδιαίτερα σε θέματα ζωής και θανάτου, δεν θα χάσουν την επικαιρότητά τους όσο και οι επιστήμονες και οι τεχνοκράτες παραμένουν και εννοούν να παραμένουν σκεπτόμενοι και ηθικά ευαίσθητοι άνθρωποι.

Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου

* Ευχαριστώ θερμά τον κ. Λίνο Μπενάκη, Δρα Φιλοσοφίας και τ. Διευθυντή του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών, για την καλοσύνη του να μου δωρίσει αυτό το σπουδαίο βιβλίο.